

**TURKLARNING ISLOMGACHA BO'LGAN DAVRDAGI DINI
(QAM-SHOMON)**

Jumayeva Shoira Berdiyarovna

t.f.f.d.phd vb

Yursinboyev Jahongir Mehrojiddin o'g'li

Chirchiq davlat pedagogika universiteti magistranti

Annontatsiya: Ushbu maqola rqali turklarning hayotida ajalmas o'rin egallagan dinlari haqida so'z ketadi. Qam-shomon dini haqida uning mezoni va urf-odatlarini haqida so'z ketadi.

Kalit so'zlar: Qam, shomon, turk, mog'ul, baksi, islom, budda, xristian, qurbonlik, marosim,

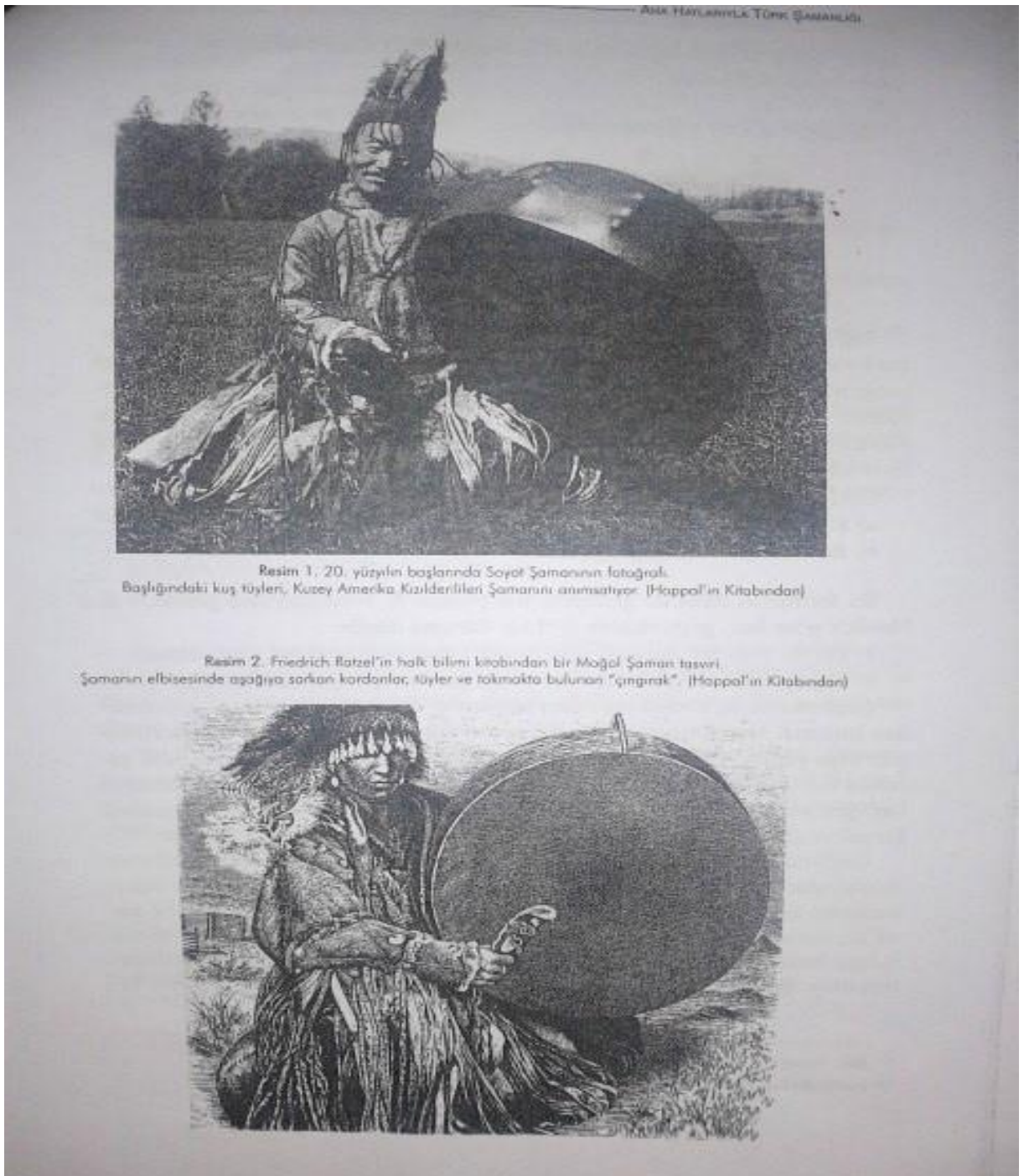
Shamon-qam va uning turk shomonizmidagi hayotini tushuntirishga kirishishdan oldin, Shomonizmning nima ekanligi haqida gapirishimiz kerak. Shu ma'noda ko'plab fikrlar bildirildi. Bugungi kunda qabul qilingan umumiy fikr shundan iboratki, shomonizm din emas. Shu ma'nodagi fikr: "Hozirgi etnologik oqimga ko'ra, shomonlik butun jamiyat va uning institutlarini qamrab oluvchi ijtimoiy hodisadir". Xristianlik, Islom va Buddizm bilan bir qatorda tajribaga ega bo'lgan shomonizm bu jihatdan din emasligini ko'rsatadi. Shomonizmning asosiy sharti ruhlarga ishonishdir, lekin ruhlarga ishonish butun shomonizm emas. Boshqa tomondan, shomonizm animistik dunyoqarashga asoslanadi. Bundan kelib chiqqan holda, turklarning shomanistik dunyoqarashiga ko'ra, dunyodagi barcha mavjudotlar kabi insonni ham ruhlardan ustun ko'rib, ustun deb ta'riflab bo'lmaydi. Shomonizmning madaniy ekanligini qabul qilish kerak, chunki uning barcha amaliyotlari madaniydir va jamiyat madaniyati bilan to'liq bog'liqdir. Shuning uchun u jamiyatlarda farq qiladi. Yana bir nuqtai nazar shundaki, shomanizm islomdan oldin madaniy va ijtimoiy hayotni boshqarishda rol o'ynagan.

Shomon-qam so'zining etimologiyasi haqida gapiradigan bo'lsak, shomon so'zi tunguscha "chaman" (biluvchi shaxs) so'zidan kelib chiqqan deb taxmin qilinadi. Bu so'z Janubiy Osiyo turklari orasida "qam" deb yuritiladi. Boshqa tomondan, rus tilida shomon - bu shaxs va qam- marosimning nomi va qamlama deb ataladi. Qam so'zi miloddan avvalgi davrga borib taqaladi. III-asr. Ma'lumki, u o'sha paytdan beri ishlatilgan. Shomon Yoqut turklarida "oyuun", qozoq va qirg'iz turklarida "baksi", Turkiyada esa "g'amxo'r" yoki "ko'ruvchi" nomi bilan mashhur. Abdulqodir Inanning yozishicha, ruhlar va insonlar o'rtasida vositachilik qiluvchi marosim va marosimlarni bajaruvchi shaxs odatda turk shomanizmida "qam" deb ataladi. Musulmon turklar orasida ham bu so'z tilga olingan matnlar borligini aytib, "qam" so'zi tilga olingan Mahmud Qoshqariy va Yusuf Xos Xojib asarlaridan misollar keltirdi. Masalan; Yusuf Xos Hajib "Qutadgu bilig" nomli asarida tabiblardan (o'simlikshunoslar) so'ng muazzimlar (afsunchilar) kelganini, afsunchilar deb atalgan bu tabaqaning, shubhasiz, qamlar ekanligini ta'kidlagan.

Shomon boshqacha qilib aytadigan bo'lsak, Qam o'zini ijtimoiy jihatdan o'rnatgan umumiy qabul qilingan shaxsdir. Aslida, Shomon ijtimoiy hayotda qo'rqinchli shaxsdir. Boshqa tomondan, Shomon afsonalariga ko'ra, u o'zi joylashgan jamiyat ichida emas, balki odamlardan uzoqda yashaydi. Boshqacha aytganda, boshqa dunyo bilan bu dunyo o'rtasida aloqa o'rnatuvchi Shomon yolg'izdir. Shomonning uch funktsiyali vazifani bajarishini ta'kidlagan Bayat, bu funktsiyalarni ko'rish, tushunish va muloqot qilish ekanligini ta'kidlaydi. Shomon nuqtai nazaridan, shomon bo'lish istalmagan narsadir, chunki u ko'p mas'uliyat va qiyinchiliklarni olib keladi. Shomonistik e'tiqodga ko'ra, Qam odamlarni ruhlar bilan bog'lash qudratiga ega bo'lgan shaxs sifatida tanilgan. Odamlar oson kurashadigan ruhlarga qurbonlik qilishlari va soch berishlari mumkin, ammo buyuk ruhlarga qarshi kurashish va ularga qurbonlik qilish qamning ishi. Ayniqsa, o'lik odamlar yovuz ruhlar xohlagan qurbonlikni tushunolmaydi va bajarolmaydi. Bu qobiliyatni ota-bobolarining ruhidan olgan yagona shomondir. Shomonlar ham oddiy odamlar emas. Ya'ni; Juda uzoq dostonlarni yod bila oladigan va buni ruhlar qiladi, deb hisoblangan odamlar, bugungi kunda ular oldindan yozilgan dostonlar

orqali gapiradi. Bu qobiliyatlardan tashqari, Qam o'simlik va sehr kabi xususiyatlarga ega ekanligi ham ma'lum. Shomonning asosiy vazifalari orasida, uning asosiy vazifasi makrokosmos va mikrokosmos o'rtasida muvozanatni o'rnatish; Marhumning ruhini oxiratga olib borish, kasalliklar va bepushtlikni davolash, qurbonlik qilish, ov qilish va mavsumiy marosimlar, hayvonlarga zarar etkazuvchi ruhlar bilan muomala qilish, yo'qolgan narsalar haqida xabar berish. Mircha Eliadening shomonga ta'rifi quyidagicha: "Shomon - ruhlarning yo'l boshchisi. Ular olov va sehrli parvozni o'zlashtirish kabi mutaxassisliklarga ega. U trans mutaxassisi. Taxminlarga ko'ra, bu trans paytida uning ruhi tanasini tark etadi va osmonga ko'tarilish yoki yer ostiga tushishga harakat qiladi. Boshqa dinlar bilan aloqasi bo'lmagan shomon jamoalarida, ya'ni Qam yagona hokimiyat sifatida ko'rilgan joylarda qamning yaxshi duosini (qarsaklar) olish uchun harakat qilinadi. Shomon ham tarjimon vazifasini bajaruvchi, ming yillar davomida to'plangan bilimlardan foydalanib, ko'rinmas mavjudotlar bilan aloqa o'rnatuvchi va buni jamiyatga yetkaza oladigan shaxsdir. Ruhoniylar, imomlar va rohiblar kabi diniy arboblardan farqli o'laroq, shomonlar ekstazi texnikasidan foydalangan holda ruhlar bilan muloqot qilishadi. "Shoman - bu ruhlarning og'zi bilan gapiradigan va qo'shiq aytadigan ijrochi. Yoqutlar Shomon o'qishini "kuturar" deyishadi, ya'ni "ruhlar o'qish uchun qilingan". Shomonizm mintaqadan mintaqaga farq qiladi. Masalan, yokutlar, ko'chmanchi hayot kechiruvchilar, o'troq hayot kechiruvchilar va Oltoy xalqlari orasida shomonizm boshqacha. Ma'lumki, birinchi Shomon ikki boshli burgut edi. Burgutning birinchi Shomon bo'lishining sababi quyidagicha edi; Odamlar dunyoda katta muammolarga duch kelishdi va ular bilan shug'ullana olmadilar. Xudo ularning muammolarini hal qilish uchun burgutni yubordi, lekin burgut odamlarning dardi va muammolarini tushuna olmadi. Unga o'z qobiliyatini insonga o'tkazish buyurilgan. Shunga asoslanib, shomon kiyimlarida ko'rilgan qush ramziyligi birinchi Shomon sifatida kelgan ikki boshli burgutning tasviridir. Ayniqsa, Yoqut turklari orasida burgutning ahamiyati ularning kundalik hayot amaliyotlarida namoyon bo'ladi. Misol uchun, bahorning kelishi burgutning qanotlarini qoqishiga bog'liq. Bundan tashqari, yakutlar tomonidan qasamyod

qilingan eng katta qasam burgutga qilingan qasamdir. Biroq, shomanlar ham qushning parvoziga taqlid qilishadi va marosimlarda shu tarzda raqsga tushishadi. Shomon uni himoya qiladigan yordamchi ruhlarga ega. Marosim paytida ular unga hujum qilmoqchi bo'lgan ruhni yutib, shomonni qutqaradilar. Bu marosimlarda ko'rilgan urush ramziyligining sababi. Yoqut turklarida ham ko'rilgan yana bir xususiyat Shomonning yordamchisidir. Bu yordamchi Shomonga arqon bilan bog'langan va uni bu dunyoda saqlashga harakat qiladi.

Rasm 1. Fotosuratlardagi tushuntirishlardan ko'rinib turibdiki, yuqori

rasmda Soyot Shomon va pastki rasmda Mo'g'ul Shomon tasvirlangan.

Yuqorida aytib o'tilganidek, shomonizm istalmagan. Qam bo'lish uchun o'sha nasldan bo'lishi kerak. Shomon sifatida shaxsni tanlash jarayoni ruh - odatda ajdodlar ruhi - bu odamni orzu qilganda yoki ta'qib qilganda boshlanadi. Oltoylıklar bu holatni "ruh bosmoqda" deb atashadi. Ma'lumki, Muhammad birinchi vahiydan qo'rqib, uni qabul qilmagan, balki uchinchi marta kelganida ham qabul qilgan. Bu holat va shomanizm o'rtasida o'xshashlik o'rnatilgan. Shuning uchun, ilohiy kuchdan xabar kelganda, har doim boshqa tomondan qo'rquv bor. Agar shomon bo'lish uchun kelgan ruh odam tomonidan rad etilsa, u aqldan ozadi. Ma'lumki, shomon jamiyatda o'z mavjudligini davom ettiruvchi shaxsdir. Shu munosabat bilan, kamma bo'lish uchun kelgan ruh, odamning oilasi tomonidan qabul qilinmaydi yoki istalmaydi. Buning sabablari ko'p. Shulardan biri shundaki, kamma qilgan odam pul topadigan ishni qila olmasligi va daromadi juda oz bo'lishi mumkinligi sababli dunyo hayotidan ma'lum darajada ajralgan bo'ladi. Agar oilada bir kishi Shomon bo'lsa, o'sha oila ishchidan mahrum bo'ladi. Bu jihatdan Shomon bo'ladigan odamning muhiti nuqtai nazaridan istalmagan holat. Bayat turk shomanizmida shomonlikka saylanishni odatda uchga ajratadi: birinchisi, ajdodlar avlodidan bo'lgan shomon bo'lish. Bu erda, garchi u onalik yoki otalik nasl-nasabi orqali o'tgan bo'lsa-da, oilada bir yoki bir nechta shomonlar bo'lishi kerak. Ikkinchisi, ajdodi Shoman bo'lmagan odamni saylash. Nihoyat, inson o'z xohishi bilan bu yo'lni tanlaydi va shu maqsadda uzoq yo'lni bosib o'tadi. Bu uch tur ichida eng ko'p qabul qilingani ularning ajdodlardan kelib chiqqanligidir. Ba'zi guruhlar o'z a'zolariga yillik maosh to'laydilar, boshqalari esa marosim va marosimlar uchun ulardan haq oladilar. Kamlar hech qanday tarzda savdolashmaydi va berilgan narsani qabul qilmaydi. Potapovning fikricha, Oltoy shomonlarining professionalligi ularning ajdodlari va qo'riqchi ruhlari bilan o'rnatgan munosabatlaridan iborat. Shu nuqtai nazardan, professionallik kasbiy ahamiyatga ega emas. Ularning hayotini saqlab qolishi mumkin bo'lgan kasblar an'anaviy ravishda Tuvalarda keng tarqalgan qishloq xo'jaligi, chorvachilik va temirchilikdan iborat. Ayniqsa, bu ishni bajaradigan haqiqiy kameralar pulni yaxshi ko'rishmaydi. Ularning e'tiqodiga ko'ra, kamlar

kambag'al bo'lishga mahkum va ular buni qabul qilishadi va haqiqiy shomon pul olmaydi, deb hisoblashadi. Bundan tashqari, monoteistik dinlarda va boshqa ko'plab diniy e'tiqodlarda bo'lgani kabi, shomonizmda ham gender kamsitish yo'qligi ko'rinib turibdi. Boshqacha aytganda, ayollar ham shomon bo'lishlari mumkin va manbalarga ko'ra, ba'zi hududlarda erkaklarga qaraganda ko'proq ayol shomonlar bor. Qolaversa, qadimda shomanlik ayollarga xos san'at bo'lganligi ta'kidlanadi. Bu xususida ma'lumki, yakutlar orasida erkak shomonlar o'z kiyimlari bo'lmaganda ayollar libosini kiyib marosim o'tkazadilar va marosim davomida ayollarga o'xshab raqsga tushishadi.

Turk shomanizmida shomon bo'lish yo'lidagi mushtarak nuqta haqida gapirish mumkin. Bu nuqta, qabul qilish jarayonida inqirozlar va tutilishlar yuzaga keladigan kasallik davri sifatida belgilanadi. Qabul qilish jarayonidan so'ng, Shomon nomzodi eski va tajribali Qam tomonidan o'qitiladi. Ushbu treningning mazmuni o'qilishi kerak bo'lgan ibodatlar, ruhlarning nomlari, marosim va marosimlar qoidalarini o'z ichiga oladi. Keyin yosh qamning qarindoshlari yig'ilib, "qambaxsi o'yinchoq" degan marosimni o'tkazadilar. Bu marosim yosh Qam tomonidan tajribali qamning nazorati ostida amalga oshiriladi. Ushbu marosimdan so'ng Qam kamma qobiliyatiga ega bo'ladi. Bu jarayon Yoqut turklarida ko'proq hayratlanarli. Ya'ni; Qam nomzodi mansub bo'lgan guruh va Qam toqqa chiqadi. U yerda Qam nomzodi sodiqlik qasamyodi shaklida juda uzoq vaqt qasamyod qiladi. Ta'kidlanishicha, yosh shomon namoz o'qigandan so'ng uning boshi Yoqutlarning birinchi shomoni An Arg'ilning o'g'li Kün Kegis Oyun (kam) tomonidan kesilib, Kün Kegis Oyinning qo'lidagi uzun temir tayoq ustiga qo'yilgan. va butun dunyoni tomosha qildi. Yosh Shomon ham xuddi kesilgan boshi bilan dunyoni kuzatayotgandek harakat qiladi. Shomon bo'lish yo'lida qilinadigan qadamlar boshlash marosimlariga o'xshaydi. Umuman uch bosqichdan iborat bo'lgan shomanizmga o'tish marosimlari turk shomanizmining deyarli barcha hududlarida kuzatiladi. Bu uch bosqich; Bularni nomzodni ijtimoiy hayotdan olib tashlash, kutish bilan chegaralangan ta'lim va nihoyat yangi vaziyatga o'tish kabilar sanab o'tish mumkin..

Resim 3. Merasim zamonı davulunun içine topladıđı ruhlarla konuřan Abakan Tatar řamanı

Rasm 2. Marosim paytida tasvirlangan tatar shomoni.

Shomonizm turk qabilalari orasida farq qiladi. Oltoy xalqi shomonni oq va qora shomonga ajratsa, yakutlar ayiqni o'yinga (yaxshi shomon) va achani o'yinga (yomon qam) ajratadilar. Tungus shomonlari ikkiga bo'linadi: kuchini osmondan olib, kasal kiyiklarni davolashga chaqirilgan shomonlar va yer osti dunyosidan kuch olib, har xil kasalliklarga chaqirilgan shomonlar. Oq shomonlar xalat ko'tarmaydilar yoki baraban ishlatmaydilar, lekin ular kun davomida yorqin ruhlar sharafiga marosimlarni bajaradilar. Qora qamlar esa qorong'u dunyo va uning ruhlari bilan bog'liq marosimlarni bajaradilar. Odamlar qora qamga ko'proq murojaat qilishadi, chunki ular qorong'u dunyodan ko'proq qo'rqishadi va himoyalanişni xohlashadi. Boshqa tomondan, qirg'iz-qozoq qabilalari Oltoy-Yoqut qamlari kabi maxsus xalat va nog'ora ishlatmaydilar, lekin ular o'ziga xoslik uchun shlyapalariga qush patlarini kiyishadi. Ba'zi qirg'iz-qozoq baxshilar bunga e'tibor bermay oddiy odamlarga o'xshab kiyinadilar. Qozoq nog'oralarida oltoylar qo'llagan nog'ora

o'rniga kopuz ishlatiladi (İnan, 1986:83-85). Turk shomonlari marosimlarning kunduzi o'tkazilmasligiga ishonch hosil qilishadi va ular ob-havoning qorong'i tushishini kutishadi. Mustaqil ravishda, tuvaliklar kunduzi marosimlarni o'tkazishlari ko'rinadi.

Shomonlarning qabrlari yashash joyidan iloji boricha uzoqroqda, hayvonlar yetib bormaydigan joyda dafn etiladi. Masalan, musulmon qozoq-qirg'iz xalqida baksi qabristonlardan uzoqda ko'milgan, shomon o'lganida uning nog'orasi yirtilib, qabri ustida qoldirilgan, kiyimi esa boshiga osilgan. Ularning buyumlari kamdan-qamhollarda uzatiladi. Agar shomon tirikligida nog'oraga biror narsa bo'lsa, bu yomon belgidir va shomonning umrining oxiri yaqinlashayotganidan dalolat beradi. Odatda ular erga ko'milmaydi, ular daraxtga tobut shaklida biror narsa yasashadi va u erda shomoni osib qo'yishadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Bayat Fuzuliy. Asosiy yo'nalishlarda turk shomonizmi. Istanbul: Ötüken nashrlari, 2006
2. Xoppal, Mixali. 2001 yil. Sibir shomonizmida tabiatga sig'inish. Anqara universiteti tillar, tarix va geografiya fakulteti jurnali,
3. Abdulqodir. Tarixda va bugungi kunda shomonizm: materiallar va tadqiqotlar. Anqara: Turk Tarix Jamiyati nashriyoti, 1986.
4. Perrin Mishel. Shomonizm. Istanbul: İletişim nashrlari, 2001
5. Potapov L. P. Oltoy shomonizmi. Konya: Shelale Ofset, 2012 Nashrlar, 2006 yil
6. Yörükan Y. Ziyo. Shomonizm: Islomdan oldingi turk dinlari. Anqara: Otuken, 2006